

ՄԱՂԱԼՅԱՆ ԱՐՏԱԿ

(ՊԻ)

ՎԱՐԱՆՂԱՅԻ ՄԵԼԻՔՈՒԹՅՈՒՆԸ

Վարանդա գավառի մելիքության տարածքը սկսվում էր Կարկառ գետից և տարածվում մինչև Քիրս-Դիզափայտ լեռնագոտին: 17-րդ դարի սկզբից Վարանդա գավառի տիրակալներն էին Մելիք-Շահնազարյանները, որոնց իշխանանիստը Ավետարանոց բերդավանն էր: Սույն հոդվածում ներկայացված է Վարանդայի մելիքության համառոտ պատմությունը:

Դավիթյան իշխանական տոհմից սերված Գեղարքունիքի Մելիք-Շահնազարյանների տան ներկայացուցիչ Սիրգաբեկը 17-րդ դարի սկզբին քնակություն է հաստատել Վարանդա գավառի Ավետարանոց գյուղում և այնտեղ սկիզբ դրել Մելիք-Շահնազարյանների տիրապետությանը: Սույն Սիրգաբեկի՝ Վարսնդայի Ավետարանոց գյուղում հաստատվելու մասին Ս. Ջալալյանը գրում է. «Վերանորոգող մեծաշեն գիւղաքաղաքիս եղև մելիք Սիրգայրեզ որդի մելիք Մելիքբեգի, թոռն Ապովայ տեստն Գեղամայ, եղբայր Շահնազարայ՝ տեստն Գեղարքունայ, քանզի ի զօրանալ Կովկասական ասպատակաց և յարձակիլ ի վերայ մահանգին Գեղամայ ի թուին Հայոց ՌԼԱ /1582/, որպէս երևի ի տապանագիրս այնր գաւառի թէ «ի փոխիլ Դուզիւրաշին Տաղստանայ Լեկզին՝ որ գաւառս աւերեցաւ թվին ՌԼԱ-ին»: Այնուհետև սկիզբն եղև աւերանաց բարեբեր աշխարհին Գեղամայ. վասն որոյ և բնակիչք նորա աճապարեալ անկան յամուրս Արցախու և Գարդմանայ, յայնժամ և Մելիքբեգ ընտանեօք իւրովք էջ ի գիւղն Աւետարանոց և սկիզբն արարեալ վերանորոգեաց զսա և շքեզացոյց որպէս վայելն էր իւրումն փառաց և պատուոյ, յորոյ սերնդոց ելին արք հզորք և անուանիք. և եղեն տիրապետողք այսոցիկ գաւառաց»¹: Հետագայում այս տեսակետը գրեթե նույնությամբ մեջբերել է նաև Ս. Մմբախյանը²:

Սակայն Կ. Տեր-Սկրտչյանը մերժել է Ս. Ջալալյանի առաջարկած 1582 թվականը, եիմնավորելով, որ թեև վերջինս «Սիրգայ բեկի տեղավախությունը Սոթքից Վարանդայ եղած համարում է 1582 թուին, երբ Լեկզիք արշաւել աւերել են Գեղարքունիքը, և այն ժամանակից սկսուել է այդ գաւառի աւերումը և բնակիչների ցիրուցան լինելը: Սակայն նորա յիշած արձանագրութիւնը, որի հիման վրայ մա այդ թուին աւերուած է համարում Գեղամայ երկիրը, մենք ոչ մի տեղ չենք գտնում և տեսանք ընդհակառակն, թէ դեռ 1606 թուին ինչպէս շէն էր այդ գաւառը, կամ Սիրգայ բեկի հօր տունը: Այլ և Ծարեցու պատմելով սոսկալի սով էր այդ թուին Վարանդայում, և ուրեմն աւելի շուտ այնտեղից մարդիկ կփախչէին, քան թէ Սիրգայբեկի պէս մի մեծատուն իշխան այնտեղ

կերթար: Շատ առելի հաւանական է, որ նորա տեղափոխութիւնը կատարուած լինի նոյն 1603 թուին, երբ Մելիք-Շահնազարն էլ ստիպուած էր Ծարում ապաստան գտնել»³:

Գուցե վերջին վարկածի օգտին է խոսում նաև այն փաստը, որ պատմիչ Հովհաննեսիկ Ծարեցին 1572-1600թթ. անցքերն ընդգրկող իր ժամանակագրության մեջ, ցնցող գույներով նկարագրելով Վարանդա գավառում 1579-1580թթ. տեղի ունեցած սովը⁴, ոչինչ չի հաղորդում նման մի տեղափոխության մասին:

Իսկ ահա 1603թ. տեղի ունեցած այդպիսի մի տեղաշարժի մասին վկայություն, իրոք, գտնում ենք Դավիթ եպիսկոպոսի գրած հիշտակարանում. «Յորժամ եղև զարում, այս բարեմիտ և իմաստուն իշխանս պարոն Մելիք Շահնազարս, իմացաւ զոխս սրտից Օմար ազգին, հրաման արար երկրիս, թէ «Եկայք մտցուք յամուրս, զի մի՛ լիցուք կոխան այլազգաց» և ինքն զմաց ի Ծար և ի Տպլ: Եւ որք զհետ նորա զմացին, զբեժան ի սբոյ և ի գերութենէ այլազգեաց»⁵: Հավանաբար այդ ժամանակ էլ Մելիք-Շահնազարի եղբայր Սիրգաբեկը հաստատուել է Վարանդայի Ավետարանոց գյուղում, իսկ 1606-ին Իրանի Շահ-Աբբաս Ա-ի (1587-1629) հրամանագրով մելիք կարգվել այդ գավառում: Վարանդայի մելիքի պաշտոնում նրան հաջորդել է որդին՝ Մելիք-Բադի Ա-ը (Բադրխան, Բադրխան): Հայտնի է Իրանի շահ Սեֆու (1629-1642թթ.) կողմից 1633թ. նրան տրված հրովարտակը, որի պատճենը Ա. Լազրևից ստանալով հրատարակել է Մ. Բաքխուտարեանը⁶:

Մելիք-Բադուն Վարանդայում հաջորդել է որդին՝ Մելիք-Շահնազար Ա-ը: Այդ մասին ստույգ տեղեկություններ ենք գտնում Շահ-Աբբաս Բ-ի (1642-1666թթ.) կողմից 1646թ. նրան տրված հրովարտակում⁷: Մելիք-Շահնազար Ա-ը որպէս Վարանդայի տիրակալ հիշվում է նաև 1673-ին, համաձայն Հերիեր գյուղի Ս. Գրիգորիս եկեղեցու արևմտյան դռան ճակատակալ քարին վարագրված արձանագրության⁸:

Մելիք-Շահնազար Ա-ին հաջորդել է որդին՝ Մելիք-Բադիր կամ Բադի Բ-ը, որի գործունեության վերաբերյալ պահպանվել են որոշ վկայություններ: Այսպէս, Գանձասարի կաթողիկոս Եսայի Հասան-Ջալալյանն իր պատմության մեջ, նկարագրելով լեզգիների արշավանքները, վկայում է, որ նրանք 1722թ. սպրիլին «անցան Վարանդա երկիրը, նույնն (ավերն ու ավարը – Ա.Մ.) սկսեցին այնտեղ անել: Մակայն սրանց Պադիր անունով մելիքը վաթով ընդառաջ ուղարկեց մի քանի մարդու իր ընծաներով, փրկեց գերիների կեսն ու իր երկիրը»⁹:

Մելիք-Բադիր Բ-ը հավանաբար 1730-ին արդեն վախճանված էր, որովհետև այդ թվականին Իրանի շահ Թահմասպ Բ-ի (1722-1732թթ.) հրովարտակով Վարանդայի մելիքի պաշտոնում նշանակված ենք տեսնում նրա եղբայր Մելիք-Հուսէինին¹⁰, որը հայտնի է օսմանյան թուրքերի դեմ տարած մի քանի հաղթանակներով:

Մելիք-Հուսեփինն հաջորդել է նրա եղբայր Մելիք-Բադու որդի Մելիք-Միրզաբեկ Բ-ը, որի մասին չափազանց քիչ բան է հայտնի, այն էլ կապված Իրանի Նադիր շահի կողմից մահապատժի ենթարկվելու հետ (1744): Այսպես, 19-րդ դարի պատմագիր Միրզա Յուսուֆ Ներսեսովն այդ մասին գրում է. «Նադիր շահը նրանցից ոմն Միրզաբեկի, հանցանք վերագրելով, պարանով խեղդամահ է անում»¹:

Նադիր շահը իր հրամանով մահապատժի ենթարկված մելիքի փոխարեն Վարանդայի տիրակալ է նշանակել Մելիք-Հուսեփին ավագ որդի Մելիք-Հովսեփին, սակայն նրա կրտսեր եղբայր Մելիք-Շահնազար Բ-ը, օգտվելով Նադիր շահի սպանությանը (1747թ.) հաջորդած քառսից, սպանել է եղբորը, կոտորել նրա ընտանիքը և իրեն հռչակել Վարանդայի մելիք: Նրա քողովության շնորհիվ է վաչկատուն սարջալիների-ցեղապետ Փանահ Ալին (մահ. 1762թ.) 1750-ականներին հաստատվել Արցախում:

1792թ. մահացած Մելիք-Շահնազարին հաջորդել է ավագ որդին՝ Մելիք-Ջուլշուղը (մահ. 1812թ.), որն իշխանության է եկել իր հոր աջակցությամբ կայացած Ղարաբաղի խանության ղեմ՝ անհաշտ պայքար մղելու վճռականությամբ:

Մելիք-Ջուլշուղին հաջորդած Մելիք-Խուդադադը (մահ. 1833թ.) Վարանդա գավառի վերջին տիրակալն էր: 1826-1828թթ. ռուս-պարսկական պատերազմից հետո Մելիք-Շահնազարյանների տան ներկայացուցիչները որպես տոհմիկ ազնվականներ մտան ռուսական ծառայությունների մեջ:

ARTAK MAGHALYAN (II)

THE MELIKDOM OF VARANDA

The Armenian history is rich in Melik (noble) families that are of great interest. For several decades (beginning from the 17th century up to the first quarter of 19th century), the representatives of these families led the national liberation movement. The most famous of them were Melik-Beglaryan of Gyulistan, Melik-Israelyan of Jraberd, Hasan-Jalalyan of Khachen, Melik-Shahnazaryan of Gegharkunik and Varanda, Melik-Eganyan (Melik-Avanyan) of Dizak and Melik-Aghamalyan of Yerevan. This article presents a brief history of the Melikdom of Varanda.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Զալալիան Ս., Ճանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան, հ. Բ, Տփլիս, 1858, էջ 247:
2. Սմբատեանց Ս., Տեղեկագիր Գեղարքունի ծովագարդ գաւառի, Վաղարշապատ, 1896, էջ 810:
3. Տեր-Սյրտչեան Կ., Դօփեանք եւ Մելիք Շահնազարեանք, «Նիւթեր հայ մելիքութեան մասին», պրակ Բ, Էջմիածին, 1914, էջ 133-134:
4. «Ճոռքադ», Մոսքուա, 1859, տետրակ Գ, էջ 73-75, Պատմութիւն Առաքել վարդապետի Դարիժեցոյ, Վաղարշապատ, 1896: 608-611, Մանր ծանանակագրություններ xiii-xviii դդ., հ.2, Երևան, 1956, էջ 242-244:
5. Տեր-Աւետիսեան Ս., Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի, հ. Ա, Վիեննա, 1970: 68, Հայերեն ձեռագրերի ԺԵ դարի հիշատակարաններ (1601-1620), հ. Ա, Երևան, 1974, էջ 218, Հակոբյան Ա., Միմոնյան Հ., Դաղիվանքի նորահայտ արձանագրությունը և Տալի տեղադրության հարցը, ՊԲՀ, քիվ 1-2, 1998, էջ 227:
6. Բարխուտարեանց Ս., Պատմութիւն Աղուանից, ի. Բ, Թիֆլիս, 1907, էջ 41-42:
7. Լեո, Հայոց պատմություն, հ. 3, Երևան, 1946, էջ 500-501:
8. Բարխուտարեանց Ս., Աղուանից երկիր եւ հրացիք: Արցախ, Երևան, 1999, էջ 214, Լալայան Ե., Երկեր, հ. 2, Երևան, 1988, էջ 37:
9. Եսայի Հասան-Ջալալյան, Համառոտ պատմություն Աղվանից երկրի, Երևան, 1997, էջ 30:
10. Մատենադարան, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2ր, վավ. 173, պատճեն:
11. Միրզա Յուսուֆ Ներսիսով, Ճշմարտացի պատմություն (բարգմանությունը քննարկեց՝ Զ. Կոստիկյանի), Երևան, 2000, էջ 42:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՊՈՍՏՈՆԱԿԱՆ ԵՐԵՄԻԱՆ

(ՅԵ)

THE KINGDOM OF ARMENIA

The Kingdom of Armenia (Armenia) is a country in the Caucasus region of Eurasia. It is a republic with a population of approximately 2.8 million people. The capital is Yerevan. The country is a member of the United Nations, the European Union, and the Council of Europe. It is also a member of the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) and the Black Sea Economic Cooperation (BSEC). The country is a member of the Commonwealth of Independent States (CIS) and the Eurasian Development Bank (EDB). The country is a member of the Association of South East Asian Nations (ASEAN) and the Asian Development Bank (ADB). The country is a member of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) and the Silk Road Economic Belt (SREB). The country is a member of the Belt and Road Initiative (BRI) and the Silk Road Economic Belt (SREB). The country is a member of the Silk Road Economic Belt (SREB) and the Silk Road Economic Belt (SREB).